

اعتدال پیامبر ﷺ در برخورد با همسران

جواد عباس رودباری^۱

چکیده

یکی از اهداف تشکیل خانواده در اسلام رسیدن به آرامش روحی و روانی است و براساس آیات قرآن خانواده، کانون محبت و رحمت است و هر چقدر این مودت و رحمت بیشتر باشد، خانواده مستحکم‌تر است و با توجه به اینکه اسلام نجات بشر از ظلم، خصوصاً ظلم‌هایی که به زنان و دختران در جامعه آن روز صورت می‌گرفت را سرلوحه برنامه‌های خود قرار داده است، هرگونه برخورد پیامبر ﷺ با همسرانش می‌توانست بازتابی مخالف با هدف اسلام داشته باشد. این نوشتار پس از پرداختن به توصیف گزارش‌هایی که به بیان رفتار و برخورد رسول خدا ﷺ با همسرانشان داشتند، به تحلیل سیره و رفتار رسول خدا ﷺ می‌پردازد و چگونگی اعتدال در این سیره را بیان می‌کند. روشی که در این تحقیق به کار گرفته شده روش کتابخانه‌ای بوده و نتیجه حاصله از آن این است که رسول خدا ﷺ هیچ‌گاه در زندگی از اعتدال خارج نشدند و در میان همسرانشان به عدالت رفتار می‌کردند.

واژگان کلیدی: سیره رسول خدا ﷺ، اعتدال، همسرمداری، خانواده.

---

۱. دانش پژوه سطح ۴، تاریخ و سیره پیامبر اعظم ﷺ.

مقدمه

اعتدال مهم‌ترین مفهوم از مفاهیم اساسی در حوزه علوم اجتماعی است. ضرورت آن برای جامعه انسانی سبب شده که این گوهر، همواره به عنوان یکی از هدف‌های عالی زندگی اجتماعی بشر و نیز معیار ارزیابی رفتار رهبران جامعه مطرح باشد. اهمیت اعتدال به حدی است که نحله‌های مختلف فکری و رهبران اجتماعی به منظور جلب رضایت عمومی و کسب مشروعیت، خود را مدافع آن معرفی می‌کنند، هر چند در عمل، التزامی بدان نداشته باشند. اعتدال در مکتب اسلام، جایگاه ویژه‌ای دارد که قرآن کریم آن را دوری از افراط و تفریط و هرگونه انحراف می‌داند. این مقوله نزد پیامبر اعظم ﷺ از اعتبار خاصی برخوردار بوده و در اولویت همه برنامه‌های اجتماعی ایشان قرار داشته است. رسول خدا ﷺ، سیره و رفتارش میانه و معتدل بود. ایشان در رفتار فردی، در خانواده و اجتماع، در اداره امور و سیاست، در رویارویی با دشمنان و حتی در میدان نبرد، اعتدال را پاس می‌داشت و از افراط و تفریط در هر کاری پرهیز می‌کرد و تأکید فراوان داشت که امتش از او پیروی کنند و در زندگی میانه‌روی را سرلوحه زندگی خود قرار دهند. از این رو، می‌فرمود:

يا ايها الناس عليكم بالقصد، عليكم بالقصد، عليكم بالقصد؛^۱ ای مردم! بر شما باد به میانه‌روی، بر شما باد به میانه‌روی، بر شما باد به میانه‌روی. متأسفانه بیشتر افراد و بسیاری از جوامع در حیات خود فاقد این اصل بوده و هستند. از این رو، یا به دامن افراط افتاده، و یا در تفریط غلتیده‌اند و از مسیر صحیح و طریق کمال و هدایت خارج شده‌اند. ریشه بسیاری از انحرافات فردی

۱. متقی هندی، علی، کنز العمال، ج ۳، ص ۲۸.

و اجتماعی را می‌توان در عدم رعایت اصل اعتدال جست. امیرالمؤمنین (علیه السلام) انسانی را که از اعتدال خارج می‌شود جاهل خطاب می‌کند، می‌فرماید:
لاتری الجاهل الا مفرطاً او مفرطاً؛^۱ جاهل را نمی‌بینی، مگر این‌که یا افراط می‌کند و یا تفریط.

معنای اعتدال

در زبان عربی از میانه‌روی با عنوان «اعتدال» یاد می‌شود و اعتدال از ریشه عدل، به معنی میانه‌گیری ما بین دو حالت یک چیز از نظر کمی و کیفی و تناسب برقرار کردن میان آن دو است. «اعتدال» به معنای حد وسط در کمیت و یا کیفیت است. مثل این‌که می‌گوییم قد آن فرد نه کوتاه است و نه بلند.^۲ این واژه در منابع اسلامی با الفاظی مانند قصد، المأمّن سیرته القصد، و سنته الرشید،^۳ اقتصاد، مَنِ اقتصد اغناه الله،^۴ وسط، و نحن امه الوسط،^۵ استعمال شده است.

در اصطلاح منظور از آن، ثبات و پایداری بر فضیلت و استقامت در سلوک و رفتار شایسته از منظر عقل و شرع و برگرداندن آن‌ها (امیال مختلفی که در انسان وجود دارد) از افراط و تفریط به حدّ وسط و اعتدال می‌باشد. به عبارت دیگر منظور آن است که هرگاه حصول چیزی شرعاً و عقلاً نیکو و شایسته باشد آن امر پدید آید و وقتی عدم آن نیکو است آن امر بروز نکند.^۶ با توجه به تبیین مفهوم اعتدال و جایگاه آن در اسلام و سیره رسول خدا ﷺ این نوشتار درصدد

۱. نهج البلاغه، حکمت ۷۰.

۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، پیشین، ج ۱۱، ص ۴۳۳.

۳. ری شهری، محمد، پیشین، ج ۸، ص ۳۴۸.

۴. همان.

۵. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی، ج ۱، صص ۱۷۱-۱۷۲.

۶. مجتبی، جلال‌الدین، علم اخلاق اسلامی (ترجمه جامع السعادات)، ج ۱، ص ۶۴.

است تا چگونگی میانه‌روی و اعتدال رسول خدا ﷺ در برخورد با همسرانش را بررسی کند.

در پیشینه این پژوهش می‌توان به کتبی همچون شیوه همسرمداری پیامبر ﷺ به گزارش قرآن اثر احمد عابدینی؛ سیره رسول خدا ﷺ با همسران؛ اثر زهرا عبداللهی؛ سیره نبوی منطق عملی؛ اثر مصطفی دلشاد تهرانی؛ تدابیر اقتصادی رسول خدا ﷺ در تأمین معیشت همسران خود، اثر فرزانه حکیم‌زاده پرداخته شده است؛ اما پیشینه‌ای که ناظر به معنای اعتدال در برخورد با چگونگی و مقایسه رفتار رسول خدا ﷺ با همسرانشان باشد، یافت نشد.

۴۰

اعتدال در قرآن

در قرآن کریم آیات متعددی با این جهت‌گیری تربیتی، (توصیه به میانه‌روی) آمده است و خداوند مؤمنان را در امور مختلف فردی، خانوادگی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و اقتصادی به رعایت اعتدال فراخوانده است. قرآن مسلمانان را به سبب پیروی از اسلام با عنوان «امت وسط»، یعنی امت معتدل معرفی می‌کند و می‌فرماید:

و كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا^۱؛ و این‌گونه شما را امت میانه قرار دادیم و در آیه‌ای دیگر، دین اسلام را، «قیم»: (استوار و میانه)^۲، و هماهنگ با فطرت^۳، معرفی کرده است. شعار آئین اسلام این است: «... مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ...»^۴. زیرا مبنای آن آسان‌گیری بر پیروان خود می‌باشد، اینها نمونه‌هایی از اعتدال‌گرایی دین اسلام است. هدف آن است که شاکله انسان،

۱. بقره: آیه ۴۳.

۲. روم: آیه ۴۳.

۳. همان: آیه ۳۰.

۴. مائده: آیه ۶.

اعتدال یابد و در نتیجه این حالت در همه کارهای وی وجود داشته باشد که محصول این نظام تربیتی کسی خواهد بود که پای در جای پای نمونه اعتدال؛ یعنی رسول خدا ﷺ گذارد و به او تاسی کند.

اعتدال در کلام نبوی

پیامبر اکرم ﷺ فرمودند:

هنگامی که خداوند برای اعضای خانه‌ای نیکی بخواهد، آنان را در کار دین دانا می‌سازد و خردسالانش بزرگانشان را محترم می‌شمارند و مدارا در معیشت و میانه‌روی در مخارج را نصیب آنان می‌سازد، عیب‌هایشان را به آنان می‌نماید تا از آن‌ها بازگردند و اگر برای آنان غیر از این بخواهد، به خودشان واگذارشان می‌کند.^۱

سفارش پیامبر ﷺ به اعتدال

متأسفانه بیش‌تر انسان‌ها و بسیاری از جوامع، در طول حیات خود فاقد این اصل (میانه‌روی) بوده و هستند، از این رو یا به دامن افراط افتاده یا در دام تفریط غلتیده، از مسیر صحیح و طریق کمال و هدایت خارج شده‌اند. اساساً ریشه بسیاری از انحرافات فردی و اجتماعی را می‌توان در عدم رعایت اصل اعتدال جست؛ چه مشکلاتی که انسان در رابطه با خود پیدا می‌کند و نمی‌تواند آن‌ها را حل کند و چه مشکلاتی که در خانواده و روابط خانوادگی پیدا می‌شود و چه مشکلاتی که در جوامع به سبب عدم رعایت این اصل ظهور و بروز دارد.^۲

در روایتی آن حضرت مؤمنین را از این‌که به‌طور کامل به دنیا گرایش یابند - هم‌چنان که یهود چنین‌اند - و از این‌که دنیا را رها کرده و به رهبانیت رو

۱. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، ص ۱۸۱.

۲. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی «منطق عملی»، ج ۱، ص ۱۶۴.

آورند - هم‌چنان که برخی از نصاری چنین کاری را مرتکب می‌شوند - نهی کرده است.^۱

شیوه زندگی خانوادگی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

امام حسین علیه السلام از امیرمؤمنان علیه السلام سؤال می‌کند که شیوه حضور پیامبر صلی الله علیه و آله در خانه چگونه بود؟ حضرت علیه السلام فرمود: **كَانَ إِذَا أَوَىٰ إِلَىٰ مَنْزِلِهِ، جَزَأً دُخُولَهُ إِلَىٰ ثَلَاثَةِ أَجْزَاءٍ: جُزْءًا لِلَّهِ وَ جُزْءًا لِأَهْلِهِ وَ جُزْءًا لِنَفْسِهِ**^۲؛ هنگامی که به درون خانه می‌آمد، زمان حضورش را در خانه به سه قسمت تقسیم می‌کرد: قسمتی برای خدا و عبادت و قسمتی برای خانواده و قسمتی دیگر را صرف خودش می‌کرد. این حدیث اصل اعتدال را به بهترین شکل نمایان می‌سازد و راه و روش مدیریت زمان و شیوه درست استفاده از آن را به ما آموزش می‌دهد.

اعتدال پیامبر با همسران

هر انسان چه مسلمان و چه غیر مسلمان، دوست دارد که از شیوه همسررداری پیامبر صلی الله علیه و آله آگاه شود و حتی ممکن است کسانی به فکر باشند که این شیوه را به عنوان یک مکتب مورد بررسی و مطالعه قرار دهند؛ زیرا وقتی می‌شنوند مردی دارای چند همسر بوده و همه آنان در کمال آزادی در خانه می‌زیسته‌اند و توان ابراز نظریات و خواسته‌های خود را داشته‌اند و با این حال، خانه قوام لازم خود را داشته است، به فکر می‌افتند که این شیوه برخورد را کاملاً مورد مطالعه قرار دهند و از آن در این دنیای پرهیاهو استفاده کنند.

۱. ماوردی، ابوالحسن؛ *اعلام النبوه*؛ ص ۲۲۹.

۲. مجلسی، محمدباقر؛ *پیشین*، ج ۷۳، ص ۲۰۲.

اعتدال بین همسران

منزل پاک و تمیز حضرت، حجره‌های کوچکی داشت که از خشت‌های خام درست شده بود. هر حجره، جایگاه یکی از بانوان ایشان بود و اوقات رفت و آمد به منزل هر کدام از آنان به صورت دقیقی تنظیم شده بود. نوبت هر کدام از همسران، یک شبانه‌روز بود و همیشه سر ساعت معینی به سرکشی هر کدام از آنان می‌رفت. آن حضرت در انجام این وظیفه اخلاقی و وجدانی بسیار ملتزم و پایبند بود تا آنجا که حتی در ایام شدت بیماری - با این‌که کسی این چنین انتظاری را نداشت - و با این‌که خداوند متعال به رسول خدا اجازه تأخیر در نوبت همسران را داده بود این مطلب را رعایت می‌کردند.

تُرْجِي مَنْ نَسَاءَ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ نَسَاءَ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا^۱

تو (ای رسول) هر یک از زنان را خواهی نوبتش مؤخر دار و هر که را خواهی به خود بپذیر و هم آن را که (به قهر) از خود رانندی اگرش (به مهر) خوانندی باز بر تو باکی نیست، این (آزادی و مختار مطلق بودند) بر زنان بهتر و شادمانی دل و روشنی دیده آنهاست و سبب آنکه محزون نباشند و به آنچه ایشان را عطا کردی همه خشنود باشند. و خدا به هر چه در دل شما مردم است آگاه است و خدا (بر نیک و بد خلق) دانا و (بر عفوشان کریم و بر انتقامشان) بردبار است.

اما دستور داد او را طبق برنامه‌های معین به منازل همسران خود ببرند و در منزل عایشه بود که بیماری رحلتش شدت یافت و همه همسران به اتفاق رضایت دادند که ایام بیماری و بستری را در خانه وی باشد. با این همه دقت‌ها باز مکرر می‌فرمود:

۱. احزاب: آیه ۵۱.

آنچه در توانایی من است، در رعایت نوبت آنان کوشش دارم.
خدایا در آنچه بیرون از قدرت من است مرا ملامت مفرما.^۱

همراهی با همسران در کارهای خانه

پیغمبر ﷺ پس از فراغت از کارهای بیرونی و اجتماعی، در کارهای خانه به همسرانش کمک می‌کرد. حضرت، لباس‌های خود را واری و کفش خود را اصلاح می‌کرد، گوسفندان را می‌دوشید و برای رفع نیازمندی‌های همسران تلاش می‌کرد.^۲ گاهی نیز خانه خویش را جارو می‌فرمود، شتر را به جای خود روانه می‌ساخت، در سایر کارهای داخلی کمک می‌کرد و مکرر می‌فرمود:

کمک به همسر در کارهای منزل، صدقه و احسان در راه خداست.^۳
روزی رسول اکرم ﷺ وارد اتاق عایشه شد مشاهده کرد که تکه نانی روی زمین و زیر دست و پا افتاده است آن را برداشته و خورد و سپس فرمود:
یا حمیراء! اکرمی جوار نعم الله علیک فانها لم تنفر من قوم فکادت تعود الیهم؛ ای حمیرا! مجاورت نعمت‌های الهی را بر خویشتن گرامی دار تا هرگز نعمت‌های خداوندی از مردم دور نشوند.

در صورتی که زن در جامعه عرب ارزش و اهمیتی نداشت و به هر بهانه‌ای او را مورد ضرب و شتم قرار می‌دادند و تنبیه آنها از امور عادی به شمار می‌آمد. أسماء بنت ابی‌بکر گفت: من زن چهارم بودم که زبیر عوام مرا به زنی گرفت، چون بر یکی از ایشان خشمگین می‌شد، او را با چوب مشحب می‌زد، چنانچه چوپ براو می‌شکست.^۴

۱. مقریزی، احمد بن علی؛ *امتاع الأسماع*، ج ۵، ص ۳۳۴.

۲. عقاد، عباس محمود، *العقربیات الاسلامیه*، ص ۱۹۲.

۳. همان.

۴. رازی، حسین بن علی، *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، ج ۵، ص ۳۸۴.

اما جلالت و عظمت مقام شامخ رسالت، هرگز مانع آن نبود که از همسران خویش، فاصله روحی گرفته باشد یا میان خود و همسران حدود و شرایطی قائل شود؛ بلکه مهر، عطوفت و احترام به مصالح خانوادگی او به حدی بود که گاهی برخی از همسران را به سوء استفاده از رفتار انسانی و ملکوتی آن حضرت وا می‌داشت. روزی حفصه به پدرش شکایت کرد و هر دو پیش پیامبر ﷺ رفتند. عمر علت اختلاف را پرسید و حضرت ﷺ به حفصه فرمود: بگو؛ ولی جز حق چیزی نگو.^۱

رعایت اعتدال در برخورد با همسر ناسازگار

اگر پیامبر ﷺ از یکی از همسران خود ناسازگاری می‌دید، سریع خشم نمی‌گرفت؛ بلکه از راه‌های مختلف می‌کوشید، او را متوجه اشتباه خود کند. آن حضرت به تناسب مورد از راه مخصوص آن استفاده می‌کرد؛ مثلاً گاه با قطع مراوده و گاه با قطع تکلم به طور موقت، مسئله را حل می‌کرد^۲، اما اگر احساس می‌کرد همسرش به دلیلی از او ناراحت شده است با کمال بزرگواری از وی عذرخواهی و ناراحتی او را بر طرف می‌کرد.^۳

عایشه خود چنین می‌گوید که روزی نزد پیامبر ﷺ از حضرت خدیجه سخن به میان آمد، آن حضرت از وی بسیار تجلیل کرد. من نیز بر اثر حسادت ناراحت شدم و گفتم: او پیرزنی بیش نبود. ناگهان چهره و رنگ آن حضرت دگرگون شد.^۴ و فرمود: او زنی بود با ویژگی‌های فراوان و از او فرزند داشتم^۵ و

۱. قمی، عباس، سفینه البحار، ج ۲، ص ۲۷۵.

۲. ابن اثیر، عزالدین، اسد الغابه، ج ۷، ص ۱۶۸.

۳. متقی هندی؛ علی بن حسام، کنز العمال، ج ۷، ص ۱۲۹.

۴. حنبل، احمد، احادیث المهدي من مسند احمد بن حنبل، ج ۷، ص ۲۲۱.

۵. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، ج ۵، ص ۳۸؛ نیشابوری، مسلم، صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۸۸۸.

در حدیثی دیگر در وصف خدیجه فرمود: پروردگار، بهتر از او را به من نداده است. وی زمانی به من ایمان آورد که مردمان، کافر بودند. او مرا راستگو شمرد هنگامی که مردم مرا دروغگو شمردند.^۱ با اینکه عایشه به حضرت خدیجه توهین کرد، اما رسول خدا از میانه روی خارج نشد، بلکه با یک جمله به عایشه فهماند که حضرت خدیجه علیها السلام دارای فضیلتی است که عایشه از آن‌ها محروم است. و توانست با یک جمله او را متوجه اشتباه خود کند. آن حضرت به تناسب مورد از راه مخصوص آن استفاده می‌کرد، اما دچار افراط و تفریط نمی‌شد.

حمایت عاطفی روحی

۴۶

زنان بیش از مردان نیازمند حمایت‌های عاطفی و امنیت روانی هستند. این نکته ریز ولی مهم، از منظر رسول خدا صلی الله علیه و آله دور نمانده بود؛ تا بدانجا که حتی به دوران زنانه همسرانشان نیز توجه نشان می‌دادند و ایشان را از مهر خود محروم نمی‌کردند. میمونه همسر پیامبر صلی الله علیه و آله می‌گوید: همانا پیامبر هرگاه که من حائض بودم امر می‌فرمود که جامه‌ای به صورت لنگ بر خود بندم و با او در یک بستر بخوابم. ایشان با وجود تمام وظایف و مسئولیت‌های ذاتی پیامبری، از توجه به همسرانشان غافل نبودند؛ به طوری که هر روز هنگامی که نماز صبح را می‌خواندند، وارد حجره تک تک همسران خود شده و از آنان احوال‌پرسی می‌کردند.^۲ و حتی تلاش می‌کردند تا در سفرها نیز بنابر قرعه، همسرانشان را با خود همراه کنند.^۳

توجه پیامبر بر ظرایف برخورد با همسر تا بدان حد بود که حتی از دلخوری و گمان بد در ایشان نیز پرهیز داشتند. در این رابطه نقل شده است

۱. متقی هندی؛ علی بن حسام، پیشین، ج ۱۲، ص ۱۳۲.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۱۴۹.

۳. مجلسی، محمدباقر، پیشین، ج ۲۵، ص ۳۱۰.

زمانی که ایشان، به دستور خداوند مأمور شدند تا چهل روز از خدیجه فاصله بگیرند، برای تأمین امنیت خاطر همسرشان، عمار بن یاسر را به سوی خدیجه فرستاده و فرمودند:

«به خدیجه بگو: ای خدیجه! گمان مبر که دوری من از تو با هدف دورشدن از تو یا از روی خشم و غضب به تو بوده است؛ بلکه به دستور خداوند چنین بوده است تا فرمایش برپا شود. در این دوری جز خیر را گمان مبر. ... بدان که من در خانه فاطمه بنت اسد هستم.^۱»

توجه به شادابی و نشاط

شادی و شادمانی لازمه زندگی خانوادگی است و رسول خدا ﷺ شادترین خوشروترین مردم با همسرانشان بودند.^۲ تا بدان جا که گفته شده است: پیامبر با همسران خود، شوخی و مزاح می کرد.^۳ و پیامبر ﷺ در شوخی، مزاح و شادابی با خانواده اش از حد اعتدال خارج نمی شدند و در آن غیبت، سُخریه از کسی دیده نمی شد، بلکه مزاح خردمندانه و ممدوح داشتند، که مایه صفای روح، نشاط قلب و ادخال سرور در قلب مؤمنین می شود که این برای مؤمن یک فضیلت است. شکی نیست که روح انسان در مشکلات زندگی، زنگار می گیرد و اگر از طریق تفریح و سخنان زیبا و لطیف صیقل نیابد، فعالیت های آینده برای انسان مشکل می شود. به همین دلیل، عقل و منطق و فطرت، ایجاب می کند که انسان، گاهی مسائل خشک و پر زحمت و جدی را رها کند و به مزاح و لطائف رو بیاورد و اگر این کار در حد اعتدال صورت گیرد، نه تنها نکوهیده نیست؛ بلکه بسیار پسندیده و گاهی لازم و واجب می شود و بخشی از مسأله حُسن خُلق و گشاده

۱. همان؛ ج ۱۶، ص ۷۸.

۲. غزالی، محمد، *احیاء العلوم*، ج ۳، ص ۲۷۴.

۳. مجلسی، محمدباقر، *پیشین*، ج ۱۶، ص ۹۸.

رویی و اخلاق فاضله محسوب می‌شود. از سیره پیامبر اکرم ﷺ و امامان و بزرگان دین، بلکه همه عقلا نیز استفاده می‌شود که آنها در عمل، در طول زندگی خود، مزاح را به طور معتدل داشتند.

تقسیم اموال به صورت مساوی بین همسران

پیامبر ﷺ میان زنانش به عدالت رفتار می‌کرد. گزارش‌هایی از تقسیم اموال به طور مساوی میان آنان وجود دارد. از جمله به گزارش محمد بن عمر واقدی در کتاب المغازی، پیامبر پس از جنگ خیبر به هر یک از همسرانش هشتاد و سق (پیمانۀ) خرما و بیست و سق جو پرداخت کرد. همچنین شب‌ها را میان آنها تقسیم می‌کرد و به هنگام جنگ یا سفر، طبق قرعه یکی از آنان را با خود می‌برد، با این‌که بر اساس آیه ۵۱ سوره احزاب، او مجاز بود که نوبت هر یک از همسرانش را که بخواهد به تأخیر بیندازد.^۱

اعتدال و تدبیر اقتصادی پیامبر در خانواده

اعتدال، تدبیر و برنامه‌ریزی در زندگی از اصول مهمی است که در دنیای امروز به‌عنوان تنها راهکار پیشرفت شناخته شده است. مراد از اعتدال و برنامه‌ریزی در معیشت آن است که امکانات و اموال در زندگی به گونه‌ای مصرف شود که بیشترین بهره‌وری به دست آید و در عین حال، سرمایه‌های زندگی حفظ شود. برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح امور، باعث نجات زندگی از آشفتگی و تزلزل شده، از زیاده‌روی و کم‌روی در امور جلوگیری می‌کند.^۲ تأثیر عدم اعتدال و بی‌برنامگی اقتصادی موجب اسراف و تبذیر شده، ممکن است

۱. عابدینی، احمد، شیوه همسر‌داری پیامبر ﷺ به گزارش قرآن، ص ۱۷۲.

۲. حکیم‌زاده، فرزانه، «تدابیر اقتصادی رسول خدا ﷺ در تأمین معیشت همسران خود»، فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ اسلام؛ سال شانزدهم شماره دوم، تابستان ۹۴.

انسان ثروتمند و برخوردار از نعمت‌ها را به آستان فقر بکشاند. البته اعتدال و تدبیر به معنای تنگ نظر بودن در زندگی نیست؛ بلکه به معنای میانه روی و محاسبه سود سرمایه و خرج و مخارج است. پیامبر ﷺ در این باره فرمود: میانه‌روی در نفقه، نیمی از معیشت است.^۱ و در کلامی دیگر فرمود: مدارا، نیمی از زندگانی است و کسی که میانه رو باشد نادار نشود.^۲

رسول خدا ﷺ نسبت به تدبیر و اعتدال در اقتصاد خانواده به شدت پایبند بود؛ آن حضرت کفش خود را پینه می‌زد لباس پاره‌اش را می‌دوخت و دلو آب‌کشی را وصله می‌زد.^۳ آن حضرت، همسران خود را نیز به تدبیر اقتصادی، اعتدال در مصرف و حفظ امکانات زندگی سفارش می‌نمود. در روایت آمده است که ایشان خطاب به عایشه فرمود:

ای عایشه اگر می‌خواهی به من ملحق شوی از دنیا به اندازه توشه یک سوار تو را کفایت می‌کند و از همنشینی با ثروتمندان پرهیز و لباسی را کنار نگذار، مگر این‌که دیگر نتوانی آن را وصله بزنی.^۴

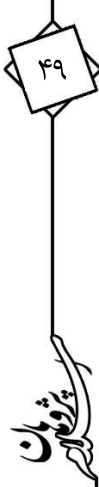
در حقیقت، سفارش رسول خدا ﷺ به وصله زدن لباس، بر اساس همان اعتدال و تدبیری است که در زندگی رعایت می‌نمودند و به دلیل کمبود امکانات و عدم توسعه در ثروت، وسایل زندگی خویش را تا حد امکان، حفظ نموده از مخارج غیر ضروری پرهیز می‌کردند. قناعت به روزی موجود و عدم چشم داشت به بهره‌مندی‌های دیگران نیز در شمار تدبیرهایی بود که رسول خدا ﷺ

۱. ابن‌عساکر، علی بن‌الحسین، تاریخ مدینه دمشق، تصحیح: علی شیری؛ ج ۵۷، ص ۱۷۹ و ج ۶۱، ص ۳۶۰.

۲. ابن‌ادریس حلّی، محمد بن منصور، السرائر، ج ۳، ص ۵۵۰.

۳. ابن‌حبان، علی بن حبان، صحیح ابن حبان، ج ۶۲، ص ۴۵.

۴. ترمذی؛ محمد بن عیسی، سنن ترمذ، تحقیق: عبدالوهاب عبداللطیف، ج ۲، ص ۶۵.

همسرانش را به آن توصیه می نمود. عدم چشم داشت به امکانات دیگران از چشم و هم چشمی های زیان آور در زندگی جلوگیری می کند. از عایشه نقل شده است: زنی از انصار بر من وارد شد و فراش رسول خدا ﷺ را دید که عبایی تاشده بود. وقتی به منزل خود رفت رختخوابی فرستاد که داخل آن از پشم پر شده بود. رسول خدا ﷺ بر من وارد شد و فرمود: ای عایشه این چیست؟ گفتم: «فلان زن انصاری بر من وارد شد. و فراش تو را دید و رفت و این را برای من فرستاد.» حضرت ﷺ فرمود: به او بازگردان: گفتم چرا به او برگردانم؛ در حالی که دوست دارم در خانه ام باشد؟ و سه بار این کلام را تکرار کردم فرمود: ای عایشه رختخوابش را به او برگردان به خدا قسم اگر بخواهم خداوند کوه های طلا و نقره را در اختیار من قرار می دهد و من رختخواب را به او برگردانم.^۱

یا از سوی دیگر، در زمان ازدواج با حضرت خدیجه علیها السلام از ثروت فراوان ایشان بهره مند شد و از آنجا که حضرت خدیجه علیها السلام با میل و رغبت، همه ثروت خود را به پیامبر بخشید حضرت دیگر نگرانی و دغدغه تأمین مالی خانواده خود را نداشت. یا پس از ورود به مدینه، همسران رسول خدا از نظر مسکن، خوراک، پوشاک و زیورآلات، از کمترین امکانات برخوردار بودند مشاهده می شود در هر دو دوران افراط و تفریط در زندگی خانوادگی ایشان به چشم نمی خورد و نسبت به اعتدال، تدبیر و میانه روی در معیشت زندگی سفارش می کردند.

آن حضرت در عین حال همسران خود را به توکل بر خداوند در امور اقتصادی توصیه می کرد؛ چنان که به یکی از همسرانش فرمود: خدای بلند مرتبه به اندازه خرجی مساعدت می نماید و به تلافی کمی آسایش صبر عطا می کند.^۲

۱. خطیب بغدادی، احمد، *تاریخ بغداد*، تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا؛ ج ۱۱، ص ۱۰۳.

۲. مجلسی، محمدباقر، *پیشین*، ج ۷۷، ص ۱۲۱.

اجازه داد و ستد به همسران و رعایت اعتدال به شرایط زمان

برخی زنان در زمان پیامبر ﷺ به فعالیت‌های اقتصادی می‌پرداختند و رسول خدا ﷺ نه تنها آنان را از کار و تلاش نهی نمی‌کردند، بلکه در مواردی که اشتغال زنان کاملاً متناسب با روحيات و شرایط زنان بود و عفاف و حجاب آنان را خدشه دار نمی‌کرد ادامه فعالیت زنان را مورد تشویق قرار می‌دادند. همچنین، همسران رسول خدا ﷺ نیز از کار و کسب درآمد با شرایطی که گفته شد، از سوی حضرت منع نمی‌شدند؛ به عنوان مثال می‌توان به نمونه اشاره کرد: طبق گزارشی، زینب دختر، جحش بسیار بخشنده بود و با دست خود کار می‌کرد و از محل درآمدش به بینوایان صدقه می‌داد.

آنچه از گزارش فوق می‌توان برداشت کرد آن است که همسران رسول خدا ﷺ اموالی در اختیارشان بود و به دلخواه خود با آن اموال خرید و فروش و معامله انجام می‌دادند و پیامبر ﷺ حد اعتدال را در مورد آن رعایت می‌کرد طبق شرایط ذکر شده می‌توانند داد و ستد انجام دهند و نسبت به آنان سخت‌گیر نبود که آنان اجازه هیچ‌گونه فعالیت نداشته باشند.

نتیجه گیری

در سیره عملی پیامبر ﷺ در برخورد با همسرانشان نمونه‌های زیادی از اعتدال رسول خدا ﷺ وجود دارد. در بررسی اخلاقیات پیامبر ﷺ در می‌یابیم آن حضرت با تمام عظمتی که داشتند اوقات رفت و آمد به منزل هر کدام از همسرانشان را به صورت دقیقی تنظیم کرده بود. نوبت هر کدام از همسران، یک شبانه‌روز بود و همیشه سر ساعت معینی به سرکشی هر کدام از آنان می‌رفت. تا آنجا که حتی در ایام شدت بیماری هم - با این که کسی این چنین انتظاری را نداشت، اما ملتزم بود. با این که حضرت محل رجوع مردم بود و باید به ساماندهی وضعیت موجود جامعه می‌پرداخت اما دیده می‌شود با همسران در کارهای خانه همراهی می‌کرد پیغمبر ﷺ پس از فراغت از کارهای بیرونی و اجتماعی، در کارهای خانه به همسرانش کمک می‌کرد. حضرت، لباس‌های خود را واری و کفش خود را اصلاح می‌کرد، گوسفندان را می‌دوشید و برای رفع نیازهای همسرانش تلاش می‌کرد. گاهی نیز خانه خویش را جارو می‌فرمود، شتر را به جای خود روانه می‌ساخت، در سایر کارهای داخلی کمک می‌کرد و مکرر می‌فرمود:

کمک به همسر در کارهای منزل، صدقه و احسان در راه خداست. در صورتی که زن در جامعه عرب ارزش و اهمیتی نداشت و به هر بهانه‌ای او را مورد ضرب و شتم قرار می‌دادند و تنبیه آنها از امور عادی به شمار می‌آمد. أسماء بنت ابی‌بکر گفت: من زن چهارم بودم که زبیر عوام مرا به زنی گرفت، چون بر یکی از ایشان خشمیگین می‌شد، او را با چوب مشحب می‌زد، چنانچه چوپ بر او می‌شکست.

اما جلالت و عظمت مقام شامخ رسالت، هرگز مانع آن نبود که از همسران خویش، فاصله روحی گرفته باشد یا میان خود و همسران حدود و شرایطی قائل

شود، بلکه مهر، عطوفت و احترام به مصالح خانوادگی او به حدی بود که گاهی برخی از همسران را به سوء استفاده از رفتار انسانی و ملکوتی آن حضرت وا می‌داشت. اگر پیامبر ﷺ از یکی از همسران خود ناسازگاری می‌دید، سریع خشم نمی‌گرفت؛ بلکه از راه‌های مختلف می‌کوشید، او را متوجه اشتباه خود کند. آن حضرت ﷺ به تناسب مورد از راه مخصوص آن استفاده می‌کرد.

اجازه داد و ستد پیامبر ﷺ به همسران و رعایت اعتدال به شرایط زمان برخی زنان، در زمان پیامبر ﷺ به فعالیت‌های اقتصادی می‌پرداختند و رسول خدا ﷺ نه تنها آنان را از کار و تلاش نهی نمی‌کردند، بلکه در مواردی که اشتغال زنان کاملاً متناسب با روحيات و شرایط زنان بود و عفاف و حجاب آنان را خدشه‌دار نمی‌کرد ادامه فعالیت زنان را مورد تشویق قرار می‌دادند. همچنین، همسران رسول خدا ﷺ نیز از کار و کسب درآمد با شرایطی که گفته شد، از سوی حضرت منع نمی‌شدند؛ به‌عنوان مثال می‌توان به نمونه اشاره کرد: طبق گزارشی، زینب دختر، جحش بسیار بخشنده بود و با دست خود کار می‌کرد و از محل صدقه می‌دادند. پس از ورود به مدینه، همسران رسول خدا از نظر مسکن، خوراک، پوشاک و زیورآلات، از کمترین امکانات برخوردار بودند مشاهده می‌شود در هر دو دوران افراط و تفریط در زندگی خانوادگی ایشان به چشم نمی‌خورد و نسبت به اعتدال، تدبیر و میانه روی در معیشت زندگی سفارش می‌کردند.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت: دار صادر، [بی تا].
۲. ابن ادريس حلی، محمد بن منصور، *السرائر*، ج ۲، قم: مؤسسه النشر الاسلامی؛ ۱۴۱۰ق.
۳. ابن حبان، علی بن حبان، *صحیح ابن حبان*، تحقیق: شعب ارنووط، بیروت: مؤسسة الرسالة، [بی تا].
۴. ابن عساکر، علی بن الحسین، *تاریخ مدینة دمشق*، تصحیح: علی شیری؛ بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۵ق.
۵. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، *روض الجنان و روح الجنان في تفسير القرآن*، مشهد: بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ق.
۶. ابن کثیر، اسماعیل، *البدایه و النهایه*، تحقیق: علی، شیری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
۷. بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح بخاری*، مترجم: عدالعلی نورا حراری؛ [بی جا]: احمد جام، ۱۳۹۱ق.
۸. پاینده، ابوالقاسم، *نهج الفصاحه*، [تهران]: انتشارات جاویدان، ۱۳۲۴.
۹. ترمذی؛ محمد بن عیسی، *سنن ترمذی*، تحقیق: عبدالوهاب عبداللطیف؛ مدین: مکتبه الایمان، [بی تا].

۱۰. حکیم‌زاده، فرزانه، *تدابیر اقتصادی رسول خدا ﷺ در تأمین معیشت همسران خود*، [بی‌جا]: تاریخ اسلام، ۱۳۹۴.
۱۱. خطیب بغدادی، احمد بن علی، *تاریخ بغداد*، تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۷ق.
۱۲. دلشاد تهرانی، مصطفی، *سیره نبوی*، [بی‌جا]: دریا، ۱۳۹۴.
۱۳. ری شهری، محمد، *میزان الحکمه*، [قم]: دارالحدیث، ۱۳۸۴.
۱۴. عابدینی، احمد، *شیوه همسر داری پیامبر ﷺ به گزارش قرآن*، [بی‌جا]: هستی‌نما؛ ۱۳۸۵.
۱۵. عقاد، عباس محمود، *العقربیات الاسلامی*، بیروت: المكتبة العصرية؛ ۱۴۳۱ق.
۱۶. غزالی، محمد، *احیاء العلوم*، قم: انتشارات فردوس، ۱۳۹۳.
۱۷. طبرسی، مجمع‌البیان، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۸۴.
۱۸. قمی، عباس، *سفینه البحار*، [بی‌جا]: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴.
۱۹. ماوردی، ابوالحسن، *اعلام النبوه*، بیروت: دارو مکتبه الهلال، ۱۴۰۹ق.
۲۰. متقی هندی، علی، *کنز العمال فی سنن الاقوال و افعال*، محقق: دمیاطی، محمود عمر؛ بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۹ق.
۲۱. مجتبی، جلال‌الدین، *علم اخلاق اسلامی* (ترجمه: جامع السعادات)؛ [قم]: حکمت، ۱۳۷۹.
۲۲. مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، [بی‌جا]: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۱۵ق.

۲۳. مقریزی، احمد بن علی، *امتاع الأسماع*، بیروت: دارالکتب العلمیة،

۱۴۲۰ق.

۲۴. نعمانی، محمد عبدالرشید، *سنن ابن ماجه*، [بی جا]: مکتبه البشری، ۱۳۹۹.

۲۵. نیشابوری، مسلم، *صحیح مسلم*، [بی جا]: دارالطباعه العامرة، ۱۳۳۴ق.